

28 Şubat Postmodern Darbesinin İç ve Dış Nedenleri Üzerine Notlar

Notes on the Internal and External Reasons of the February 28 Postmodern Coup

Dr. Muhittin IŞIK

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye

Ministry of Justice General Directorate of Prisons and Detention Houses, Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8477-4622 | Email: muhittin.isik.kou@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Işık, M. (2024). 28 Şubat postmodern darbesinin iç ve dış nedenleri üzerine notlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 45-62.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08/05/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 28/06/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 45-62

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Muhittin IŞIK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışma, Türkiye'yi 28 Şubat sürecine götüren hususları ana hatlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. 28 Şubat süreci hakkında çok sayıda çalışma olmasına rağmen sürecin iç ve dış boyutlarını birlikte irdeleyen çalışmalar konusunda literatürde eksiklik söz konusudur. Bu çalışma ise bahsi geçen eksikliği önemli ölçüde giderme iddiasındadır. Geniş bir literatür taramasının ürünü olan bu çalışmada sürecin iktisadi, toplumsal, politik, hukuki ve askeri boyutları ayrı başlıklar altında incelenmeyip iç ve dış nedenler içerisinde bir bütün halinde incelenmiştir. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinin nedenleri iç ve dış nedenler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Türkiye'yi 28 Şubat'a götüren iç nedenler; devlet-siyaset-mafya arasındaki karanlık ilişkiyi gündeme taşıyan Susurluk krizi, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan tarafından Başbakanlık Konutu'nda tarikat önde gelenlerine verilen iftar yemeği, Refah Partili Kültür Bakanı İsmail Kahraman'ın Taksim camii yapımı için onay vermesi, Refah Partili Sincan Belediye Başkanı tarafından organize edilen Kudüs Gecesi etkinliği, Refah Partisi'ne yakınlıkları ile bilinen Aczimendilerin laiklik karşıtı söylem ve eylemleri, Erbakan'ın havuz sistemini uygulamaya koymasıyla büyük sermaye çevrelerinin çıkarlarının zedelenmesi, Refah Partisi'nin önde gelen temsilcilerinin laiklik karşıtı eylemleri olarak ifade edilebilir. Sürecin dış nedenleri ise Erbakan'ın İran ve Libya gezileri, D-8 girişimi olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, postmodern darbe, 28 Şubat, 28 Şubat sürecinin sebepleri, irtica.

Abstract

This study outlines the issues that led Turkey to the February 28 process. Although there are many studies on the February 28 process, there needs to be more literature on studies that address the internal and external dimensions of the process together. This study claims to address this deficiency significantly. In this study, which is the product of an extensive literature review, the process's economic, social, political, legal, and military dimensions are not examined under separate headings. Still, they are examined as a whole for internal and external reasons. In this context, the reasons for the February 28 process were reviewed internally and externally. Internal reasons that led Turkey to the February 28 process: The Susurluk crisis, which brought the dark relationship between state-politics-mafia to the agenda, the iftar dinner given to the leaders of the sect by the then Prime Minister Necmettin Erbakan at the Prime Minister Residence, the approval of the Welfare Party's Culture Minister İsmail Kahraman for the construction of the Taksim mosque, the Welfare Party Sincan Mayor's decision the organized Quds Night event, the anti-secular discourse and actions of the Aczimendis who have known for their closeness to the Welfare Party the damage to the interests of big capital circles by Erbakan's implementation of the pool system and the anti-secular actions of the leading representatives of the Welfare Party. External reasons for the process can be listed as Erbakan's trips to Iran and Libya and the D-8 initiative.

Keywords: Coup, postmodern coup, 28 February, the causes of the February 28 process, fundamentalism.

Giriş

Farklı şekillerde tanımlanan bir kavram olarak darbe, en geniş anlamıyla, ülkede bir grup tarafından örgütlü bir şekilde, silah zoruyla baskı kurularak ya da seçim haricindeki demokratik esaslar suiistimal edilerek mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek şekilde yönetime el koyma durumudur (Türk Dil Kurumu, 2023). İnsanlık tarihi süresinde ordular elinde bulundurduğu silahlı güç aracılığıyla fiili yönetime karşı sıklıkla darbe yapmışlardır. Silahlı güçler bazı ülkelerde yönetimi ele geçirip ülkeyi yıllarca idare etmişken, bazı ülkelerde bile az bir süre iktidarda kalıp sonrasında ülke yönetimini sivillere bırakmıştır. Darbelerin tarihi incelendiğinde Roma imparatoru Sezar'ın darbeye maruz kaldığı ve 1799'da Napolyon'un darbe yaparak iktidarı ele geçirdiği müşahede edilmektedir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise darbelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok meydana geldiği görülmektedir. Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde, Avrupa'da İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye vb. ülkelerde darbelere sıkça rastlanılmıştır (Çelik, 2017, s. 39). Böylelikle insanlık tarihinin neredeyse her döneminde rastlanılan darbeler farklı sebepler, araçlar, yöntemler, derinlik ve etkilerle ortaya çıkmıştır (Eren ve Kahraman, 2017, s. 108). Farklı sebepler ve yöntemlerle vuku bulan darbeler Türkiye'ye has bir durum olmamakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihini bir tür darbeler tarihi olarak resmetmek de mümkündür (TBMM, 2012, s. 915). Türkiye Cumhuriyeti tarihinde tek partili yıllarda (1923-1945) fiili bir askeri müdahaleye rastlanılmamışsa da ilerleyen süreçte neredeyse her 10 (on) yılda bir darbeye karşılaşılmıştır. Bu çerçevede 27 Mayıs 1960 Darbesi, cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olarak tarihteki yerini almışken bunu sırasıyla; Albay Talat Aydemir'in 1962 ve 1963 yılındaki iki başarısız darbe girişimi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi, 27 Nisan 2007 E-Muhtırası, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi izlemiştir.

Türk siyasal hayatında bir kırılmaya yol açan (Işık, 2023a, s. 10) 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin diğer darbelerden sebep, yöntem, araç, derinlik ve etki itibarıyla farklılık gösterdiği ifade edilebilir. Bundan dolayı "postmodern" ifadesiyle açıklanmaktadır (Işık, 2018, s. 42). Ancak 28 Şubat sürecinin karmaşık bir yapıya haiz olduğu da ileri sürülebilir. Sürecin karmaşık özelliğini önemli ölçüde açıklığa kavuşturmanın yollarından biri de siyasal İslâm'ın (İslâm'ın siyasal alanda görünür olması) yükselişe geçtiği 1990'larda yaşanan iç ve dış gelişmeleri irdelemektir. Böylelikle Türk siyasal hayatının tartışmalı bir süreci ve toplumsal etkileri yüksek olan 28 Şubat sürecinin arka planı daha net bir şekilde ele alınmış olacaktır.

28 Şubat sürecinin temelde arka planının ve sebeplerinin ortaya konduğu bu çalışmada ağırlıklı olarak koalisyon ortağı Refah Partisi'nin (RP) önde gelen isimlerinin faaliyetleri üzerinde durulmuş, söz konusu söylem ve eylemlerinin 28 Şubat'a giden süreci tetiklediği öne sürülmüştür. Literatürde 28 Şubat konusunda çok sayıda kitap, tez, makale bulunmakla birlikte 28 Şubat'a götüren iç ve dış faktörleri detaylı olarak olay-kurgu örgüsü üzerinden ve müstakil başlıklar üzerinden irdeleyen spesifik bir makaleden söz etmek son derece güçtür. Bundan dolayı bu çalışmanın literatürdeki boşluğun doldurulmasına bir ölçüde katkı sunacağı öngörülmüştür. Araştırmada özellikle gazete haberlerinden yararlanılarak olay-kurgu örgüsünün daha net bir şekilde kavranacağı düşünülmüştür. Bu araştırmanın temel argümanı, 28 Şubat postmodern darbesinin yaşanmasında yalnızca iç etkenlerin değil, dış faktörlerin de etkili olduğu tezine dayandırılmıştır. Araştırma tek bir metotla sınırlandırılmamıştır. Bu kapsamda 28 Şubat'a götüren olaylar silsilesi yoğunlukla tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri üzerinden irdelenmişken, RP yetkililerin açıklamaları söylem analizi tekniği aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmada arşiv araştırmasından da yararlanılmıştır. Bu çerçevede konuyla yakından ilgili bazı makale, tez, kitap, gazete yazıları incelenmiştir.

1. 28 Şubat Sürecinin Sebepleri

Türkiye'de gerçekleşen darbelerin gerekçesi olarak demokratik siyasi kültürün zayıf olması, sivil yönetimlerin başarısızlığı, Atatürk ilke ve inkılaplarından sapma eğilimi, ordu-sivil yönetim ilişkilerinin doğru tesis edil(e)memesi ve dış faktörler (ABD, CIA, İsrail vb.) öne sürülmektedir (Üzümcü, 2022, s. 78). Siyasal İslâm'ın güçlendiği 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında tezahür eden gelişmeler müşahade edildiğinde muhafazakâr politikacıların güç kazanmasına koşut olarak ordunun daha görünür olduğu, daha çok demeç verdiği, daha fazla sorumluluk alarak kamuoyunu etkileme gayretinde olduğu ileri sürülebilir (Yiğit vd., 2023, s. 2151). Ordunun en etkili olduğu ve etkileri günümüzde de devam eden dönemlerden biri olan (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022, s. 11; Ünay, 2018) 28 Şubat süreci, 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında

ordunun öncülüğünde “irtica”¹ ile mücadele amacıyla hazırlanan 18 maddelik bildirisinin kabul edilmesi ve alınan kararların uygulamaya konulmasıyla resmen başlayan döneme işaret etmekle birlikte (Benek, 2016: 138) aynı zamanda söz konusu sürecin öncesinde Doğru Yol Partisi (DYP) ve RP arasında 8 Temmuz 1996 tarihinde kurulan koalisyon hükümetiyle birlikte peyderpey yaklaşılan bir süreç olarak ifade edilebilir. Refahiyol hükümetinin kuruluşunu izleyen zaman diliminde hükümetin, özellikle RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın bir dizi tercihleri, 28 Şubat sürecinin başlamasının sebepleri olarak gösterilmektedir (Dilaveroğlu, 2012, s. 61). Bu doğrultuda Necmettin Erbakan’ın Başbakan, Tansu Çiller’in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldığı koalisyon hükümeti “rejimi tehdit ettiği” iddiasıyla süreç boyunca tartışmaların odağı haline gelmiştir (Tosun, 2022). Bu çerçevede 28 Şubat darbesinin esas gerekçesini teşkil eden “irtica tehlikesi” daha çok dini hassasiyetleri yüksek Müslümanların kamudaki görünürlüğüünün artışıyla ilişkilendirilmişse de (Gencer, 2023) bu süreçte irtica kavramı koalisyon ortağı RP ve RP ile yakın teması bulunan vakıf, dernek, cemaat, tarikat, imam hatip okulları gibi yapıların tamamını kapsamıştır.

RP’nin irtica ile özdeşleştirilmesinde 1990 sonrası yapılan seçimlerde elde ettiği başarısının etkisi büyüktür. Bu çerçevede 1991 genel seçimlerinde %10 barajı engelini aşmak için Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile seçim ittifakı kurarak parlamentoya girmeyi başarabilen RP, 1994 mahalli seçimlerinde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Türkiye genelinde çok sayıda il, ilçe ve belde belediyesi kazanarak Anavatan Partisi’nden sonra (ANAP) seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır. RP’nin siyasi yaşamında en fazla oy aldığı seçim 1995 genel seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde % 21 küsur oy alan RP aynı zamanda seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak bu seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini RP lideri Necmettin Erbakan’a değil, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’a vermiştir. Yılmaz’ın girişimleriyle ANAP ve DYP arasında “Anayol Hükümeti” (6 Mart 1996-28 Haziran 1996) kurulmuştur. Kısa süreli bu hükümetten sonra Refahiyol koalisyon hükümetinin kurulması üzerine “irtica” tehlikesi algısı başta ordu ve medya olmak üzere toplumun bazı kesimleri kanalıyla oluşturulmuştur.

Öte yandan 1990’ların öncesinde irtica tehdidi yerine bölücü terör (PKK) tehdidinin altı çizilmiş olmakla beraber 1990 sonrasında irticanın terörden daha tehlikeli olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya 28 Şubat MGK toplantısının gerçekleşmesinin 4 gün öncesinde “İrtica PKK’dan daha büyük bir tehlikedir” diyerek (Likoğlu, 2023) irticayı yeni bir “iç düşman” olarak lanse etmiştir (Miş, 2021). Buna ilave olarak “iç düşman” söylemi ordunun gündemini belirlediği 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında açıkça tecessüm etmiştir.

18 maddelik MGK bildirisinde esas itibariyle üç büyük tehlikeye vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede tehlikelerden ilki, devletin birçok kurumunda yapılanmış “irticacı” kadrolaşmaydı. Bu tehlikenin ortadan kalkmasının yolu ise kamu kurumlarındaki ihraçlardan geçmekteydi. Tehlikelerden ikincisini “İmam Hatip Liseleri” teşkil etmekteydi. Bu süreçte oluşturulan algıya göre şayet imam hatip okullarının önüne geçilmezse Türkiye rejim açısından İran gibi olacaktı. Üçüncü büyük tehlike olarak tarikat ve cemaatler gösterilmiştir. Tarikat ve cemaatlerin de tıpkı imam hatipler gibi şeriat devletini kurma amacı güttüğü iddia edilmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014, s. 12). İstanbul sermayesinin yanında kendilerine alan açmaya çabalayan ve bu konuda büyük ölçüde başarı kaydeden “Anadolu Kaplanları”nın neredeyse tamamı “irticacı” olarak 28 Şubat sürecinde fişlenmiştir (Balcı, 2012, s. 47). Bu süreçte Batı Çalışma Grubu (BÇG), Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü (EMASYA), Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) gibi istihbarat yönü ağır basan yapılar “fişleme” işlevini üstlenmiş, MGK kararlarının uygulamaya geçirilmesi için söz konusu oluşumların çok sayıda kişi ve kurumu fişlediği iddia edilmiştir (Işık, 2019, s. 125-126).

Öte yandan fişleme vakasının yoğun yaşandığı 28 Şubat sürecinin yalnızca iç aktörler eliyle şekillenmediği ifade edilebilir. Başka bir anlatımla 28 Şubat sürecinde iç dinamiklerin yanı sıra dış dinamiklerin de etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu anlamda Refahiyol hükümetinin, özellikle Başbakan Necmettin Erbakan’ın, izlemiş olduğu politika ve stratejilerin gerek ülke içinde ordunun yanında yer alan muhalif kanadın (laik medya, bazı muhalefet partileri, bürokrasi, yargı organları, sivil toplum

¹ 28 Şubat sürecinin üzerine bina edildiği “irtica” kavramının köklerinin çok eskilere dayandığı ileri sürülebilir (Işık, 2023b, s. 367). Etimolojik açıdan “geriye dönüş” anlamına gelen irticanın zamanla etimolojik anlamından uzaklaştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda ilk zamanlarda taassup sahibi kesime karşılık gelmiş olmakla birlikte ilerleyen süreçte dinsel bir kavramdan politik bir söyleme evrilmiştir (Ayдын, 2012, s. 64-65).

kuruluşları, YÖK, üniversiteler vb.) gerekse ülke dışındaki bazı aktörlerin (ABD, İsrail, NATO, AB, AİHM) tepkisini çektiği iddia edilmiştir. Ancak söz konusu aktörlerin 28 Şubat darbesini destekledikleri iddiası ispatlanamamış olmakla birlikte dış aktörlerin diğer darbelerde olduğu gibi 28 Şubat darbesini dolaylı olarak desteklediğine ilişkin bir algı mevcuttur. Araştırmada ağırlıklı olarak dış aktörlerin değil, dış faktörlerin üzerinde durulmuştur. Bundan hareketle 28 Şubat postmodern darbesini meydana getiren sebepleri iç ve dış sebepler şeklinde iki ana başlık altında irdelemenin konu bütünlüğü açısından daha yararlı olacağı düşünülmüştür.

1.1. 28 Şubat Sürecine Götüren İç Sebepler

Bilindiği üzere Refahiyol koalisyon hükümeti yoğun tartışmalara rağmen kurulabilmiştir. Gündemi meşgul eden bu tartışmaların seyrinde özellikle ordu, basın ve siyasetçiler arasında büyük ihtilaflar belirmiştir. Yoğun ihtilafların yaşandığı bu zorlu süreçte ülke gündemini yolsuzluk vakaları, Yüce Divan endişesi, medya ve hükümet arasındaki çatışmalar, ordu ve politikacılar arasındaki çekişmeler belirlemiştir. Refahiyol Hükümeti'nin, özellikle de RP mensuplarının, rejim karşıtı söylem ve eylemlerde buldukları ve bu durumun tartışma ortamını gerginleştirdiği iddia edilmiştir. Susurluk krizi gibi kirli hadiselerin vuku bulması, Başbakanlık Konutu'nda verilen iftar yemeği, Taksim ve Çankaya'ya cami inşa etme projesi, Kudüs gecesi ve Sincan'daki askeri manevralar, Refahiyol Hükümeti'ni 28 Şubat'a götüren iç sebepler olarak açıklanabilir (Gürkan, 2011, s. 31; Işık, 2023c, s. 201; Işık, 2023d, s. 215). Bu çalışmada 28 Şubat sürecine götüren iç sebepler; Susurluk skandalı, Başbakanlık Konutu'nda iftar yemeği, Taksim'e cami projesi, Kudüs gecesi etkinliği, Aczimendiler grubunun eylemleri, RP mensuplarının laiklik karşıtı söylem ve eylemleri, Anadolu sermayesinin yükselişi ve son olarak DYP kanadından toplu istifalar şeklinde sıralanmıştır.

1.1.1. Susurluk Skandalı

3 Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesinde vuku bulan trafik kazası ile Cumhuriyet tarihinin en büyük skandallarından biri açığa çıkmıştır. Kamyonun arkadan çarpması sonucu Mercedes otomobilde bulunan, 12 Eylül müdahalesinden önce 7 (yedi) Türkiye İşçi Partisi (TİP) mensubu öğrencinin ölümünden sorumlu tutulan ve İnterpol tarafından aranan ülkücü Abdullah Çatlı, sevgilisi Gonca Us ve emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ kaza mahâlinde yaşamını yitirmişken DYP Şanlıurfa milletvekili ve korucubası Sedat Bucak ise ağır şekilde yaralanmıştır (Akpınar, 2001, s. 126). Kazanın sonrasında devlet-mafya-siyaset ilişkilerine dair ciddi tartışmalar gündemi meşgul etmiştir. Bu çerçevede suç örgütü lideri, milletvekili ve emniyet müdürünün aynı arabada ne aradığı kamuoyu tarafından sorgulanmıştır (Baltacı, 2023). Bu hadise otomobilde bulunan kişilerin kimliği sebebiyle Türkiye'de "derin devlet" kavramının belirmesine ve günümüzde de etkilerinin yaşandığı bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Böylelikle devletin içerisinde uzun yıllardır bir çetenin varlık gösterdiği ve özellikle 1990'lı yıllarda PKK ile mücadele için oluşturulan özel birimlerin ilerleyen süreçte faili meçhul cinayetler, mafya hesaplaşmaları, uyuşturucu kaçakçılığı vb. suçlara karışan bir yapıya evrildiği yönünde ciddi iddialar ortaya atılmıştır (BBC News Türkçe, 2022).

Susurluk krizine yönelik ismi adeta derin devlet ile özdeşleştirilen Abdullah Çatlı için "bu devlet için kurşun sıkın da yiyen de şereflidir" açıklamasında bulunan dönemin Başbakan Yardımcısı Çiller, bu krizden sorumlu tuttuğu dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'dan görevi bırakmasını istemiş, kendisi Çiller'in bu talebini kabul etmiştir. Ağar'dan sonra İçişleri Bakanlığı görevi DYP İstanbul milletvekili Meral Akşener'e tevdi edilmiştir. Böylelikle cumhuriyet tarihinde ilk kez İçişleri Bakanlığına bir kadın getirilmiştir (Gürses, 2012, s. 40). Akşener'in İçişleri Bakanlığı döneminde ordu-emniyet arasında da bir rekabet yaşanmıştır. Bunun en somut örneklerinden biri kamuoyunda "köstebek davası" olarak bilinen olaydır. Bu olay Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı'nda görevli Onbaşı Kadir Sarmusak'ın darbe planını deşifre etme maksatlı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın İstihbarat Dairesi'ndeki bozuk bir dinleme cihazının tamiriyle başlamıştır. Dönemin Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu ve Başkan Yardımcısı Hanefi Avcı, Sarmusak'ın tamir işi tamamlandıktan sonra askeriyedeki görevine devam etmesini istemiştir. Sarmusak, 1996'da Deniz Kuvvetleri'nde bünyesinde pek çok yasadışı dinleme yapıldığına tanık olmuş, Batı Çalışma Grubu belgelerinin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın talimatıyla hazırlandığını ileri sürmüştür. Ordunun gizli bir darbe hazırlığı içerisinde olduğuna ilişkin istihbaratlar, Bülent Orakoğlu'nun Batı Çalışma Grubu bünyesinde hazırlanan bir taslağı İçişleri Bakanı Akşener'e vermesiyle ortaya çıkmıştır (Ünlü, 2016).

Öte yandan Susurluk skandalını araştırmak için oluşturulan Meclis Araştırma Komisyonu'nun başkanı RP'li Mehmet Elkatmış, "Susurluk'un arkasında JİTEM'in olduğunu" iddia etmişken dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise "Susurluk hakkında belgelere sahip olduğunu" ifade etmişse de (Birand ve Yıldız, 2012, s. 169-170) söz konusu belgeler hiçbir zaman kamuoyu ya da devletin ilgili birimleri ile paylaşılmamıştır. Susurluk'taki hadise ve sonrasında yaşanan olayların üzerine gidilmediği görüşünde olan yurttaşlar ise "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi" adlı inisiyatifin öncülüğünde bir araya gelerek bir tepki ya da bir sivil itaatsizlik eylemi olarak "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemini başlatmıştır (Şanlı, 2022, s. 24). Bu doğrultuda her gece saat 21:00'de evlerin ışıkları kapatılıp açılmıştır. Sonrasında ise bazı vatandaşlar balkonlarda tencere tava çalmış, ellerinde mumlarla sokağa çıkmıştır. Eylemlerin hedefindeki RP mensuplarının bu eylemlere tepkisi gecikmemiştir. Başbakan Erbakan'ın eylemcilere yönelik "gulu gulu dansı" ve "ışıklarını kapatanlar fesatlar" açıklaması ve RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "Mum söndü oynuyorlar" yorumu yoğun tepkileri beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda Alevi vatandaşların da katılımıyla yurt içi ve yurt dışında protestolar düzenlenmiştir (İnce, 2014). Tüm bunlardan hareketle söz konusu eylemlerin Refahiyol hükümetini yıpratma amacını taşıdığı savunulabilir (Cömert, 2008). Son tahlilde Susurluk skandalının devletten çok siyaset kurumunun yıpranmasına yol açtığı, böylelikle askeri vesayet sistem üzerindeki etkisinin artmasına paralel olarak RP-ordu arasındaki gerilimlerin de bu çerçevede yoğunlaştığı ileri sürülebilir (Bayramoğlu, 2007, s. 97).

1.1.2. Başbakanlık Konutu'nda İftar Yemeği

11 Ocak 1997'de cumhuriyet tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Başbakan Erbakan tarafından laiklik yanlısı olmayan Nurcu, Kadiri, Nakşibendi, Menzil cemaatlerinin önde gelen temsilcilerinin yanı sıra İslâmcı yazarların neredeyse tamamı Başbakanlık Konutu'nda organize edilecek iftar yemeğine davet edilmiştir (Akpınar, 2001, s. 161). Olay üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst rütbeli subay ve generalleri Gölcük'te irtica konusunda toplantı düzenlemiştir (Cumhuriyet, 2021). Erbakan'ın resmi konutunda tarikat liderlerini ağırlamasının yansımalarından biri de aynı günlerde irtica tehdidini izlemek ve değerlendirmek üzere Batı Çalışma Grubu'nun kurulmasına karar verilmesidir (Ergin, 1997).

Erbakan'ın anti-laik olarak kabul edilen iftar davetinin ardından dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, köşke çıkarak irtica tehlikesinin had safhaya vardığından bahsetmişken, dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ise Anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak MGK'yı işletmeyi ilk olarak burada düşünmüştür (Dilaveroğlu, 2012, s. 62). Bu olay özellikle RP'ye karşı muhalif tutum sergileyen medyanın gündeminde geniş yer edinebilmiştir. Söz gelimi dönemin en etkin gazetelerinden biri olan Hürriyet, "70 Yıllık İmajımız Güme Gidiyor" manşetiyle (1996) okurlarının karşısına çıkarak iftar davetinin bizzat kendisine değil, davet edilen kimselerin cüppeli, sarıklı kılık-kiyafetlerinin "Devrim Kanunları"na aykırı olan imajının altını çizmiştir. Bu bağlamda Başbakan Erbakan'ın kısa Başbakanlık döneminde Türkiye'nin 70 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirdiği çağdaş-Batılı imajını sarsmaya başladığı iddia edilmiştir.

Erbakan'ın tarikat temsilcilerini Başbakanlık Konutu'nda ağırlamasının nedeni devlet ile tarikat ileri gelenleri arasındaki soğukluğu gidermeye çalışmak olmasına rağmen Erbakan bu konuda kamuoyunu yeterince ikna edememiş (Birand ve Yıldız, 2012: 194), onun resmi konutunda verdiği iftar yemeğiyle tarikatlara sahip çıkmayı amaçladığı iddia edilmiştir (Milliyet, 1997a).

Başbakanlık Konutu'nda verilen iftar yemeği RP'nin kapatılmasına yönelik iddianamenin önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Erbakan Anayasa Mahkemesi'ndeki savunmasında yemeğin Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi'nin organize ettiğini ileri sürmüştü de Refahiyol döneminin Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanı Mehmet Bican, 16 Aralık 1997'de Anayasa Mahkemesi'ne verdiği dilekçede söz konusu yemekten haberdar olmadığını, yemeği o günkü televizyon haber bültenleri sayesinde öğrendiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Erbakan'ın iftar yemeğine dair savunmasının doğru olup olmadığı tartışması gündemi meşgul etmiştir (Milliyet, 1997b).

1.1.3. Taksim'e Cami Projesi

Taksim'e cami projesinin tarihi 1860'lı yıllara dayanmaktadır. Bilindiği üzere Islahat Fermanı'yla beraber gayrimüslim vatandaşlara kilise inşa etme ve tamir işleri konusunda yasal haklar

tanınmıştır. Bu çerçevede Taksim Meydanı yakınında İstiklal Caddesi'nin başında eski Rum mezarlığının üzerine Ruslar tarafından "93 Harbi"nin ardından "Aya Triada" isimli kiliseyi yaptırma girişimi başlamıştır. 1860'larda ortaya çıkan yapılaşma ve İstanbul'un genişlemesi sırasında şehrin en modern meydanına bir kilisenin inşa edilmesi tartışma konusu olmuştur. Bu kilisenin inşası İstiklal Caddesi'ndeki "Ağa Camii"nin mütevazı silüetini gölgelemiştir. Bunun üzerine Taksim Meydanı'na cami inşa etme fikri gündeme gelmiştir (Kızıltoprak, 2021).

Cumhuriyet'in ardından Demokrat Parti (DP) döneminde 1952'de Taksim'de bir cami yaptırmaya yönelik bir girişim söz konusu olmuştur. 1955'te Nafiz Uzluğ'un başkanlığındaki Anıtlar Derneği'ne İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim'e cami için gerekli arsayı ayırdığına dönük haberler çıkmışsa da proje hayata geçirilememiştir. İkinci girişim ise iş insanları öncülüğünde 1960'ların ortasında yapılmış, cami maket olarak hazır duruma getirilmiştir. 1965'te dönemin başbakanı Süleyman Demirel Taksim'de Ziraat Bankası ve Hazine'ye ait arazinin cami inşa edilmesi koşuluyla Vakıflar Müdürlüğü'ne satılması kararı almıştır. 1979'da yine Süleyman Demirel başkanlığında Bakanlar Kurulu kararıyla Taksim'e cami yapılması kararlaştırılmışsa da 12 Eylül müdahalesinin hemen sonrasında Bakanlar Kurulu kararıyla iptal edilmiştir. ANAP iktidarında 1983'te Elaattin Elmas ve Hayrettin Elmas dönemin başbakanı Turgut Özal'a Taksim'e cami yapma taleplerini dile getirmişse de Danıştay'ın aynı yıl aldığı kararla proje rafa kaldırılmıştır. 1991'de iş insanı İbrahim Arslan başkanlığında kurulan Taksim Cami Kültür ve Sanat Vakfı aracılığıyla Taksim'e cami projesi bir kez daha gündeme gelmiştir. Adı geçen vakıf, Vakıflar Müdürlüğü ile arsayla ilgili planın düzeltilmesi için beraber çalışmayı ve inşa edilecek caminin mülkünün Vakıflar Müdürlüğüne bırakılmasını öngören bir protokol imzalamıştır. Ancak 1992'de Vakıflar Müdürü belediyeye tekrar düzeltilmesi için başvurmuşsa da belediyeden cevap alamamıştır (Hürriyet, 2021).

27 Mart 1994 yerel seçimleri öncesinde RP'nin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan Taksim'e cami sözü vermiş, seçimi kazandıktan sonra ise "Taksim'e cami iznini vereceğiz, temelini de Cumhurbaşkanı Demirel'e atıracacağız" açıklamasında bulunmuştur (Özkan, 2021). İlerleyen süreçte Başbakan Erbakan 26 Ocak 1997'de Taksim'deki iftar çadırını ziyaret etmiş ve burada yaptığı açıklamada Taksim Camii'nin temellerinin 27 Mart'ta atılacağını ifade etmiştir (Kaya, 2021). Erbakan'ın bu projeyi kamuoyuna duyurması üzerine Refahiyol hükümetine özellikle ana akım medya kanadından yoğun tepkiler gelmiştir (Çetin, 2016, s. 33). Dönemin etkili ve laik gazetelerinden Hürriyet "RP'den İlk Damga" manşetiyle konuyu gündemine taşımıştır. Sözü edilen gazetenin bu manşeti atmasında dönemin RP'li Kültür Bakanı İsmail Kahraman'ın Anıtlar Yüksek Kurulu kanalıyla Taksim'e cami için onay vermesi etkili olmuştur (Yüksel, 2004, s. 23). Kahraman, Taksim'e cami için onay vermişse de daha önceki dönemlerde olduğu gibi yargı kararlarıyla iptal edildiğinden proje hayata geçirilememiştir.

1.1.4. Kudüs Gecesi Etkinliği

RP ile orduyu doğrudan karşı karşıya getiren ilk hadisenin dönemin RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi" etkinliği olduğu ifade edilebilir (Zürcher, 2015, s. 431). Hamas ve Hizbullah gibi örgütlerce de desteklenen bu etkinlik İran İslâm devrimi lideri Humeyni'nin Paris sürgününden İran'a tekrar döndüğü gecenin yıldönümüne tekabül etmekteydi (Akpınar, 2001, s. 167). Belediye Başkanı Yıldız, Humeyni'nin işgal altındaki Kudüs'ü anmak için 17 yıl önce başlattığı geleneği ilk kez Türkiye'de uygulamış oluyordu (Gürses, 2012, s. 71). Dönemin RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan, Yıldız'ın Genel Merkez'e haber vermeden Kudüs Gecesi'ni düzenlediğini ileri sürmüştür (Haber7.com, 2006). Kudüs gecesindeki konuşmasında Yıldız, türbanı ve karayolu aracılığıyla haccı savunurken, başörtüsünün Müslümanlar açısından "şeref sancağı" olduğunu belirtmiştir. Geceye katılan İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri ise yaptığı konuşmada ABD ve İsrail'i düşman ilan ettiklerini ifade etmiş, şeriat çağrısı yapmıştır (Polat, 2012). Bunun üzerine Sincan'daki açıklamalarından dolayı tepkilere yol açan İran Büyükelçisi 3 Şubat 1997'de Dışişleri Bakanlığına çağrılarak protesto edilmişken; Kudüs gecesini düzenleyen Bekir Yıldız İçişleri Bakanlığınca görevden uzaklaştırılmış, hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı ve DGM Başsavcılığı tarafından 2 Şubat 1997'de ayrı ayrı soruşturma açılmıştır (Cumhuriyet, 2011). Yıldız, "halkı din farklılığı gözeterek açıkça kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle 6 yıldan 10 yıla kadar hapis istemiyle yargılanmıştır. Bu esnada Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Yıldız'ı tutuklu bulunduğu cezaevinde ziyaret etmesi kamuoyunda geniş tartışmalara neden olmuştur (Erbil, 2001). Bu

konuda dönemin ANAP lideri Mesut Yılmaz, Kazan'ı istifaya çağırırken; CHP İstanbul Milletvekili Mehmet Sevigen, soru önergesi vermiştir (Milliyet, 1997c).

Öte yandan bahsi geçen etkinlikten üç gün sonra ordu tarafından “intikal” gerekçesiyle Sincan'da tanklar yürütüldüğü ileri sürülmüşse de (TRT Haber, 2023) yaşananların ardından dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, “Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık” demiştir (Sabah, 2023; Yeni Şafak, 2012).

1.1.5. Aczimendiler Grubunun Eylemleri

Aczimendiler, 1990'lı yıllarda Türkiye'de radikal İslâmcılıkla tanınan, 28 Şubat'ın sembol isimlerinden Müslüm Gündüz'ün liderliğini yaptığı, kendine has giyim tarzı olan, 1985'te temelleri atılmış Elazığ kökenli Risale-i Nur hareketine bağlı² bir tarikattır. 1990'larda Aczimendi tarikatı kamuoyunda radikal fikirleri ve liderleri tarafından yapılan açıklamalarla gündemi yoğun bir biçimde meşgul etmiştir. Bu süreçte liderleri televizyon kanalları ve gazetelerde açıklamalarda bulunmuş, aynı zamanda tef çalarak laik, demokratik rejime yönelik protesto eylemleri de düzenlemiştir. Rejime karşı köktendinci eleştirileriyle bilinen Gündüz, 12 Haziran 1996'da HBB televizyonuna yaptığı açıklamada “Kemalizm bir dindir. Allah'ı Mustafa Kemal, peygamberi İsmet İnönü'dür. Demokrasi dinsizliktir. Laiklik de öyledir. Geleceğiz, Türkiye'yi alacağız. Hiç merak etmeyin” ifadelerini kullanmıştır (Vatan, 2023).

Mevcut rejime tahammülsüzlüğüyle bilinen Gündüz'ün İstanbul'da polis ve basın eşliğinde bir eve yapılan baskında dinî nikâhlı eşi olduğu iddia edilen Fadime Şahin isimli genç bir kızla uygunsuz bir şekilde yakalanması üzerine olay medyada büyük infial uyandırmış olmakla beraber dini (imam) nikâh konusunda endişe, suiistimal ve sorgulamalara yol açmıştır (Göle, 2011, s. 151). Yaşanan bu skandalın ardından tarikat şeyhi Gündüz, cezaevine gönderilmişken; Şahin özellikle basın aracılığıyla sözde tarikat şeyhlerinin bilinmedik yönlerini ifşa etme yoluna girmiştir. Tarikat ileri gelenlerinin bu tür olaylarla gündeme gelmesi dolaylı yoldan RP'yi hedef almıştır (Birand ve Yıldız, 2012, s. 187-188).

“Şeriat isteriz” sloganıyla (BBC News Türkçe, 2017) 20 Ekim'de Ankara Kocatepe Camii'nin önünde ellerinde asaları ve üstlerinde cüppeleriyle zikir eşliğinde eylem yapan Aczimendiler'e güvenlik güçleri müdahale etmiş, eylemciler gözaltına alınmıştır (Gürses, 2012, s. 38).

2012'de başlatılan 28 Şubat soruşturmasına müdahil olmak ve böylelikle 28 Şubat sürecindeki mağduriyetlerini dile getirmek için Ankara'da aralarında Müslüm Gündüz'ün de bulunduğu 300 kişilik Aczimendi grubu, Hacı Bayram Camii'nde öğle namazını kıldıktan sonra Ankara Adliyesi'ne yürümek istemişse de polisler tarafından durdurulmuştur. Bunun üzerine Aczimendiler cami avlusunda oturma eylemi başlatmıştır (Anadolu Ajansı, 2012; NTV, 2012).

1.1.6. RP Mensuplarının Rejim Karşısı Söylem ve Eylemleri

28 Şubat Postmodern Darbesi'ne zemin hazırlayan faktörlerden biri de RP'nin ileri gelen siyasetçilerinin (Necmettin Erbakan, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Şükrü Karatepe, İbrahim Halil Çelik) rejim karşıtı söylem ve eylemleridir. Genel bir çerçevede olarak RP kanadından gelen rejim aleyhtarı söylemler dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle partinin halk nezdindeki itibarını zedelemiş ve partinin kapatılmasına yol açmıştır. Bundan hareketle araştırma kapsamında özellikle RP'nin kapatılması hakkındaki iddianamede laiklik karşıtı faaliyetleriyle öne çıkan ve yukarıda adı geçen 5 milletvekilinin süreçteki bazı açıklamalarına yer verilmiştir.

“Köklerini Kur'an'daki Hak-Batıl mücadelesinden alan” Milli Görüş hareketinin (Arpacı ve Baharççek, 2017, s. 117) fikir babası Necmettin Erbakan 28 Şubat sürecinde genel itibarıyla ortamı yumuşatma ya da gerilimi düşürücü, ılımlı açıklamalarda bulunmuşsa da yer yer farklı görüşte olanlara yönelik ötekileştirme yoluna başvurmuştur:

² 15 Temmuz darbe girişiminin ardından açıklamalarda bulunan Müslüm Gündüz, “Biz Risale-i Nur talebeleriyiz ve hayatımızda hiçbir zaman değişiklik olmaz. FETÖ hiçbir zaman Risale-i Nur talebeliğini esas almadı. Ben bunu 40 senedir söylüyorum. Maksatları başka olmakla birlikte Risale-i Nur'un gücünden istifade ettiler. Bir insan hainlik ve ajanlık yapamaz” ifadelerini kullanmıştır (Özdemir, 2019).

Refah Partisi bir ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksınız. Çalışmazsan patates dinindensin. Bu parti İslâmî cihad ordusudur. Kendi kendime cihad ediyorum diye faaliyette bulunamazsın. Karargâha bağlı olmak zorundasın... Çünkü Refah demek Kur'an nizamını hâkim kılmak için çalışmak demektir (Milliyet, 1998).

1994 mahalli seçimlerinde Rize belediye başkanlığını kazanan ve 1995 genel seçimlerinde Rize'de RP milletvekili seçilen, etkileyici hitabeti ve rejim karşıtı açıklamalarıyla bilinen Şevki Yılmaz Rize Belediye Başkanı seçilmeden önce İstanbul'da yaptığı konuşmada laik değil Kur'an merkezli bir düzenin tesis edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür:

Bugün Kur'an'ın kaçta kaç bu ülkede uygulanıyor hesap ettiniz mi? Ben hesap ettim. Kur'an'ı Kerimin % 39'u bu ülkede ancak uygulanabiliyor. 6500 ayeti rafa kaldırılmış... Allah bütün peygamberlerini iktidar için mücadele ettirmiştir. Bana tarikat menşinden iktidar için boğuşmayan bir isim gösteremezsiniz. Size diyorum ki saçlarını adedince başım olsa, her bir baş Kur'an yolunda koparılsa yine bu sahip davasından vazgeçmeyecektir. Allah'ın size soracağı soru şöyle; küfür düzeninde İslâm devleti olsun diye niye çalışmadın? Erbakan ve arkadaşları parti görüntüsü altında bu ülkeye İslâm'ı getirmek istiyor. Savcı anladı. Savcı kadar biz anlasak bunu, meseleyi halledeceğiz. Bu ülkede dinin simgesinin Refah olduğunu Yahudi Abraham bile anlamıştır. Kim iktidar Müslümanın eline geçmeden cemaati silaha teşvik ediyorsa ya o cahildir ya başkaları tarafından gönderilen bir haindir (Resmi Gazete, 1998, s. 39).

RP Ankara milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan 14 Mart 1993'te Kırıkkale'de yaptığı konuşmada Kemalist rejimin yerli olmadığını ve bu rejimin ülkeyi felakete sürükleyeceğini iddia etmiştir:

Bu vatan bizimdir, rejim bizim değildir kardeşlerim. Rejim ve Kemalizm başkalarınındır... Türkiye yıkılacak beyler. Türkiye Cezayir olur mu diyorlar. Orada % 81 nasıl olmuşsa, % 20 falan değil % 81'lere ulaşacağız. Boşuna uğraşmayın ey emperyalist batının, sömürgeci batının, vahşi batının ve dünyayla beraber olacağız diyerek ırz ve namus düşmanlığı yapan, Müslüman kadının bacakları arasına insan yerine köpek yerleştirecek kadar köpekleşen ve enikleşen batının taklitçiliğine soyunmuş olan sizlere sesleniyorum. Boşuna uğraşmayın, Kırıkkalelilerin ellerinde gebereceksiniz (Anayasa Mahkemesi, 1998, s. 7).

10 Kasım 1996'da Atatürk'ün ölüm yıldönümünde RP'li Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe il divan toplantısındaki konuşmasında kendisinin laik olmadığını ve dayatmacı laik düzenin lağvedilmesi gerektiğini belirtmiştir:

Süslü püslü görüldüğüme bakıp da laik olduğumu sakın sanmayın. Resmi görevim nedeniyle bugün bir törene katıldım. Belki başbakanın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Refah Partili olarak yeryüzünde tek başıma da kalsam, bu zulüm düzeni değişmelidir. İnsanları köle gibi gören, çağdışı bu düzen mutlaka değişmelidir. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, bu nefreti ve bu inancı eksik etmeyin. Bu bizim boynumuzun borcudur (Aljazeera TURK, 2013).

RP Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik 8 Mayıs 1997'de Meclis kulisinde yaptığı konuşmasında kendisini bir şeriatçı olarak tanımlamış olmakla beraber şeriatın laik sisteme ikame edilmesini savunmuştur:

Refah Partisi iktidarında İmam-Hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek fıstık gibi olacak. Ordu, 3.500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon İslamcıyla nasıl baş edecek? Rüzgâra karşı işerlese yüzlerine gelir. Bana vurana ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum (Resmi Gazete, 1998, s. 41-42).

1.1.7. Anadolu Sermayesinin Yükselişi

28 Şubat postmodern darbesini farklı kılan hususlardan biri de iktisadi yönü baskın olan bir süreç olmasıdır (Balcı, 2012, s. 50). Sürecin ekonomik arka planın Özal dönemine dayandığı ifade edilebilir (Işık, 2023b, s. 367). Özal döneminde girişimciliği teşvik etme ve dışa açılma politikalarının sonucu olarak “Anadolu Kaplanları” adında bir sınıf ortaya çıkmıştır (Demir, 2018, s. 872; Erdoğan, 2007, s. 25; Erman, 2013, s. 51). Bu bağlamda milli ve muhafazakâr değerlere haiz (Bostancı, 2012, s. 86) Anadolu Kaplanları “merkez”in dışında yeni sanayi odaklarının küçük ve orta büyüklükteki işletmelere bağlı ortaya çıkış şekline karşılık gelmiştir (Öztürk ve Cevher, 2015, s. 191). 1990’larda tıpkı Özal gibi Erbakan’da Anadolu sermayesini önemsemiştir (Çelik, 2003: 129). Erbakan’ın siyasete atılmasıyla 1990’da MÜSİAD çatısı altında örgütlenen Anadolu sermayesi (Bakan ve Çimen, 2018, s. 33) modern sermayeye bir rakip olacak boyutta güçlenmiştir (Bölükbaşı, 2012, s. 176). Ancak bu gelişme karşısında çıkarları zedelenen TÜSİAD’ın temsil ettiği İstanbul merkezli büyük modern burjuvazi, 28 Şubat sürecinde ordunun yanında konumlanmış ve postmodern darbenin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır (Akşener, 2012, s. 133; Özipek, 2018, s. 641; Tatlıyer, 2018). Büyük sermaye çevrelerinin etkin olduğu 28 Şubat sürecinde Refahyol koalisyon hükümetinin hedef alınmasında Erbakan’ın devlet gelirlerini bir yerde toplanmasını sağlayan “Havuz Sistemi” uygulaması önemli bir faktör olmuştur. Bu uygulamayla bir taraftan sermaye çevrelerinin elde ettikleri yüksek faizlere engel olunmuşken diğer taraftan devletten düzenli aldıkları teşviklere son verilmiştir. Bu durum sermaye çevrelerinin ordudan yana tutum sergilemesine neden olmuştur (Çetin, 2016, s. 131; Karahan ve Karagöl, 2014, s. 1; Özer, 2007, s. 57).

Birçok yolsuzluk vakasının yaşandığı ve çok sayıda bankanın (İnterbank, Egebank, Bank Kapital, Bank Ekspres, Yurtbank, Yaşarbank, Etibank, Bayındırbank, Sümerbank, Esbank, Kentbank, Toprakbank, İktisat Bankası) batırıldığı (Mollaveisoğlu, 2004, s. 135-138), ülkeye verdiği ekonomik zararın 381 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilen (Eğitim-Bir-Sen, 2014) 28 Şubat’ta ekonominin iflas eşiğine gelmesinden Anadolu sermayesi de payı almış ve yeni pazar arayışlarına girişmiştir (Yılmaz, 2012, s. 226-228).

1.1.8. DYP Kanadından Toplu İstifalar

MGK kararlarına karşı direnen Başbakan Erbakan’ı Başbakanlık’ta ziyaret eden Başbakan Yardımcısı Çiller, MGK kararlarını imzalaması konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Çiller, partisinin bir grup toplantısında yaptığı konuşmada 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararlara direnilmemesini istemiştir. Ancak 3 Mart’ta DYP’nin önde gelen isimleri hükümetten çekilme çağrısında bulunmuştur (Tosun, 2024). RP ile koalisyonla karşı çıkan DYP milletvekillerinden 10’u yeni hükümete güvenoyu vermezken, 5’i çekimser kalmıştır. Böylelikle parti-içi muhalefet oluşmuştur (Sabah, 2011). Parti içerisindeki fikir ayrılıkları sonucunda DYP’den istifa ederek kendilerini “Yeni oluşumcular” olarak tanımlayan bu grup 7 Ocak 1997’de Hüsamettin Cindoruk Genel başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi (DTP) çatısı altında bir araya gelmiştir. Kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına veren Cindoruk, Refahyol koalisyonunu “sıfır artı sıfır” olarak nitelendirmiştir. Cindoruk’un milletvekili olmadığından dolayı TBMM grup başkanlığı görevini Mahmut Yılbaş üstlenmişken, grup başkanvekilliğine İçel milletvekili Halil Cin ve Edirne milletvekili Erdal Kesebir getirilmiştir. Parlamentoda grup kurmayı başaran DTP; ANAP, DYP, DSP ve RP’den istifa eden ve bağımsız milletvekillerinin katılımıyla parlamentodaki sandalye sayısını giderek artmıştır. İsmet Sezgin, Mehmet Batallı, Hamdi Üçpınarlar, Hasan Peker, Yıldırım Aktuna, RP Diyarbakır milletvekili Ferit Bora, Ayseli Göksoy, Jefhi Kamhi, Mehmet Korkmaz, Feridun Pehlivan, DSP’li Zerrin Yenicali, Cemal Külahlı, Hayri Doğan, Ahmet Alkan, Muzaffer Arıkan, Fevzi Arıcı partinin önde gelen milletvekilleridir (Milliyet, 1997d). DTP’nin milletvekili sayısının artmasında Meclis Eski Başkanı Cindoruk’un DYP milletvekilleriyle girdiği yoğun temasın etkisi büyüktür. Bu çerçevede DYP’li milletvekilleriyle ayrı ayrı görüşülmüş ve milletvekilleri DTP’ye davet edilmiştir. Özellikle DYP kanadından 47 milletvekilinin DTP’ye ve bazılarının da ANAP’a katılmasıyla DYP 135 vekilden 98’e düşmüş, böylece Refahyol koalisyonunda ciddi bir çözülme baş göstermiştir (Sabah, 1997). DTP, Refahyol hükümetinin dağılmasının ardından 30 Haziran 1997’de Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan ve 28 Şubat MGK kararlarını hayata geçirme çabasında olan ANASOL-D koalisyon hükümetinin içerisinde yer almıştır (Yeni Akit, 2022).

28 Şubat sürecinde başbakan yardımcısı olarak görev yapan Tansu Çiller, 2012’de TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu’na yaptığı açıklamada “28 Şubat’ın askeri değil, ezberleri

bozan, sivil bir darbe olduğunu, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümeti kurma görevini kendisine vermemesinden ve şantaj, baskı ve vaatlerle 47 milletvekilinin istifa ettirilmesinden dolayı darbenin hedefinde kendisinin olduğunu" ileri sürmüştür (Yılmaz ve Karakaş, 2012). Benzer şekilde 28 Şubat sürecinde DYP'den istifa ederek ANAP'a geçen ilk milletvekili Hikmet Aydın, Refahiyol hükümetini düşürmek maksadıyla askerlerin sivil kıyafetlerle milletvekillerini tek tek dolaştıklarını ifade ederek "Bana iki asker geldi, Silahlı kuvvetlerde büyük bir ikilik yaşamaya başladığını söylediler. Bütün gazı aldık ve ANAP'a geçtik" demiştir (Turan, 2012).

1.2. 28 Şubat Sürecine Yol Açan Dış Faktörler

28 Şubat sürecinin NATO ile bağlantısı olduğunu iddia edenlerin yanı sıra (Aydın, 2012) İsrail'in süreci teşvik ettiğini (Yılmaz, 2012), ABD'nin ise sürece dolaylı olarak müdahil olduğunu (Akşener, 2012, s. 147) ileri sürenler mevcuttur. Benzer şekilde süreçteki anti-demokratik uygulamaları göz ardı ederek 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü tanıyan AB'nin (Bozkır, 2002; Karluk ve Tonus, 2000, s. 206; Saral, 2000) ve laikliğe aykırı hareket ettiği gerekçesiyle RP'nin kapatılma davasını haklı bulan AİHM'in de (Eren, 2003, s. 237; İhtiyaroğlu, 2021, s. 333) sürecin dolaylı destekçisi olduğu iddia edilmiştir. Ancak dış aktörlere ilişkin objektif gerçeklerden uzak bu iddia ve algıların bir kısmı Türkiye'de yaşanan bütün darbeler için ileri sürülen komplo teorilerinden doğan iddia ve algılardır. Bundan dolayı söz konusu iddia ve algılara dair kanıt niteliğinde bulgulara yer vermek neredeyse imkânsızdır.

Laiklik ve irtica eksenli tartışmalar etrafında şekillenen 28 Şubat sürecinde Başbakan Erbakan'ın Nijerya, Libya, Mısır gibi Müslüman ülkelere düzenlediği ziyaretlerin ve bu ülkelerle yapılacak iktisadi iş birliğinin süreci hızlandırdığı ileri sürülebilir (Gürkan, 2011, s. 37; Işık, 2023c, s. 202; Işık, 2023d, s. 215-216). Klasik Batı yanlısı dış politika anlayışı benimsemeyen Erbakan Refahiyol Hükümeti'nin kurulmasına müteakip Doğu Asya ülkelerini (İran, Pakistan, Singapur, Malezya, Endonezya) ziyaret programına dâhil etmiş olmakla birlikte bu çalışmada geniş tartışmalara konu olan İran, Libya gezileri ve D-8 projesi üzerinde durulmuştur.

1.2.1. İran Ziyareti

Başbakan Erbakan'ın KKTC'den sonra yurtdışı gezi programında ilk sırada İran ziyareti yer almıştır. Söz konusu ziyaret İran'ı bir terör devleti olarak kabul eden ABD'nin tepkisini çekmiştir. Daha önce "D'amato Yasası" çıkararak İran'ın da içerisinde yer aldığı terör devletlere 40 milyon dolardan fazla yatırımda bulunan ülkelere yaptırım uygulayacağını ilan eden ABD'nin (Akpınar, 2001, s. 84-85) bu ziyaret karşısında Türkiye'ye yaptırım ve ambargo uygulayacağı türden yayınlar yapılmıştır (Bolat, 1996, s. 7). ABD Dışişleri sözcüsü N. Burns'ün 6 Ağustos'ta yaptığı açıklamada Erbakan'ın dış ziyaret programı kapsamındaki İran Gezisi gibi temasların fayda sağlayamayacağını belirtmesiyle Refahiyol koalisyonun kurulmasından sonra ilk krizin ortaya çıktığı ifade edilebilir (Özgan, 2008, s. 63). Erbakan'ın ileri bir adım atarak İran ile ilişkileri geliştirmek maksadıyla "Savunma Sanayi ve İşbirliği Antlaşması" imzalayacağını duyurmasıyla ordu ile hükümet karşı karşıya gelmiştir. Dönemin RP Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün "İran ile ortaklaşa helikopter üretmeyi hedeflediklerini" belirtmesi ve İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye resmî ziyareti hem ordunun hem de ABD'nin büyük tepkisine yol açmıştır. Yaşanan gelişmelerden büyük rahatsızlık duyan ordu, İran'ın PKK'ya yardım ve yataklık eden bir devlet olmasından ötürü söz konusu anlaşmayı sabote edeceğini duyurmuştur. RP'nin Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden 50 trilyon lira tutarında kesintiye giderek İran ile yakın ilişkiler kurma düşüncesi, ordu-hükümet arasındaki gerilimin giderek tırmanmasına neden olmuştur. Bu durum ordunun süreç boyunca yaşanan iç ve dış gelişmelerde etkili olduğunun göstergesidir (Gürses, 2012, s. 42-43).

Erbakan'ın İran ziyaretinde kendisine eşlik ettiğini ifade eden Saadet Partisi Genel Yüksek İstişare Kurulu Başkanı Oğuzhan Asiltürk, "Türkiye'nin NATO'dan hiçbir fayda görmediğini bundan dolayı Rusya ve İran ile askeri anlaşmaların yapılması ve ABD ile ittifakın sonlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Independent Türkçe, 2020).

1.2.2. Libya Ziyareti

Doğu Asya resmi ziyaretinin ardından Erbakan'ın ekonomik sorunlara çözüm aramak maksadıyla Libya'ya ziyareti, Libya'nın ABD tarafından terörist bir devlet olarak görülmesi ve

PKK'ya desteğinden ötürü iç ve dışta yoğun tepkilere sebep olmuştur. Bu yoğun tepkilerin arkasında Libya lideri Kaddafi'nin Türkiye aleyhindeki ifadelerinin yattığı öne sürülebilir (Gürses, 2012, s. 35). Libya lideri Kaddafi 6 Ekim 1996'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin bağımsız olmadığını altını çizmiş, üniter yapıya ve mevcut siyasi sisteme ciddi eleştiriler yöneltmiştir:

Kürtlerin de Araplar gibi istiklale hakları vardır. Araplar da bölgelerinde Kürtler gibi böyle savaşa girmiş ve istiklallerine kavuşmuştur. İstiklallerine kavuşmak isteyen milletlere savaş açmak hiçbir netice vermiyor... Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi iradesini kaybetmiştir. Türkiye ABD üslerinin işgali altındadır. Türkiye'nin iradesi hürriyetine kavuşuncaya kadar mücadele etmemiz gerekir (Özkök, 2011).

Kaddafi'nin bu açıklamalarına, başka bir ifadeyle Türkiye'ye yönelik hakaretlerine başbakan Erbakan'ın cevabı şu olmuştur: "Libya ile Türkiye kardeş ülkedir. Teröristler bilhassa Kürt kardeşlerimizi katlediyor. Bunların temel zihniyeti ateist ve komünist zihniyettir. Kökleri dış kaynaklıdır" (Diler, 2009). Libya'ya ziyaret gerekçesini kamuoyuna Kaddafi'nin diğer ülke müteahhitlerine ödeme yaptığı hâlde Türk müteahhitlerinin yapmaması olarak açıklayan Erbakan'ın (Özgan, 2008, s. 64) Kaddafi'nin eleştirilerine aynı dozda cevap vermemesi ya da alttan alması Türkiye'de siyasi gerilimin tırmanmasına neden olmuş ve bu hadise aylarca özellikle medyada bir skandal olarak geniş yankı bulmuştur. Libya gezisinde yaşanan skandala muhalefet partileri de kayıtsız kalmamış, CHP Refahyol koalisyonunu düşürmek için hükümet hakkında gensoru önergesi vermiştir. Dahası RP ile koalisyonun sürdürülmesine karşı çıkan DYP'li birkaç milletvekili de gensoru önergesinde CHP ile beraber hareket edeceklerini belirtmiştir. Yaşananlar karşısında Çiller, koalisyonun devam etmesi için partisinin milletvekilleriyle görüşmüş, böylelikle onları gensoruyu desteklemekten vazgeçirme çabasını taşımış olmakla beraber gerek medyada gerekse üniversitelerde RP'nin yer almayacağı hükümet formülleri ortaya konmuştur (Gürses, 2012, s. 35-36).

1.2.3. D-8 Projesi

Başbakan Erbakan ülkenin ekonomik sorunlarını çözüme kavuşturma ve İslam ülkelerini tek çatı altında toplama arayışında olmuştur. Bu bağlamda İran ziyaretiyle start verilen çalışmaların D-8'in oluşturulmasıyla kurumsallaşma safhasına geçtiği ifade edilebilir (Kazan, 2014, s. 248). Bu doğrultuda Libya gezisiyle Türkiye kamuoyunda prestij kaybına uğrayan Başbakan Erbakan bu geziden sonra "İslam Ortak Pazarı" için harekete geçmiş, "Batı'nın G-7 grubuna karşılık 1,5 milyar Müslümanı kapsayan gelişmekte olan Müslüman ülkeleri tek çatı altında bir araya getirmek D-8'ler grubunu inşa edeceklerini" duyurmuştur (Birand ve Yıldız, 2012, s. 161). D-8 (Developing Eight) "kalkınmakta olan 8 ülke" anlamına gelip kurucu 8 ülkeyi tarif eden bir organizasyondur. Bu sekiz ülke Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dan oluşmuştur (Karabulut, 2017, s. 421). Teşkilatın misyonu kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını ıslah etmek, ticari ilişkileri çeşitlendirip ticaret alanında üye ülkelere yeni olanaklar sunmak ve uluslararası boyutta karar verme süreçlerine aktif bir şekilde katılımlarını sağlamaktır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). İstanbul'da 15 Haziran 1997'de gerçekleştirilen Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesi'nde resmen kurulan D-8 teşkilatı için 10 tane sektör (ticaret, sanayi, telekomünikasyon ve enformasyon, finans-bankacılık-özelleştirme, kırsal kalkınma, bilim ve teknoloji, yoksulluğun azaltılması ve insan kaynakları gelişimi, tarım, enerji, çevre ve sağlık) belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.). D-8'in bayrağında bulunan altı yıldız teşkilatın temel altı ilkesini (barış, diyalog, adalet, işbirliği, eşitlik, insan hakları-hürriyet-demokrasi) simgelemektedir (Haber Türk, 2023). Erbakan "İslâm Ortak Pazarı" hedefini gerçekleştirmeye dönük D-8 projesi ile Doğu ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkileri geliştirme çabasında olmuştur.

Sonuç

Türk laiklik anlayışının, diğer darbelerde olduğu gibi, 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin de ideolojik çerçevesini şekillendirdiği savunulabilir. Bu bağlamda laik-antilaik tartışmalarının zirveye ulaştığı 28 Şubat Postmodern Darbesi de büyük ölçüde anti-laik bir yaklaşım olarak “irtica”yı hedef alarak kendine meşruiyet kazandırma çabasını taşımıştır. Ancak gerek laikliğin gerekse irticanın net bir tarifinin yapıl(a)madığı 28 Şubat süreci söz konusu kavram karmaşası, iç ve dış aktörlerin bolluğu, farklı boyutlar ve etkiler (siyasi, ekonomik, toplumsal, hukuki, askeri) sebebiyle komplike bir darbe profili içermektedir. Özellikle yöntem açısından farklı bir şekilde gerçekleştiğinden, başka bir ifadeyle ordunun doğrudan şiddet eksenli bir müdahalesinin ürünü olmamasından ötürü “postmodern darbe” kavramıyla tarif edilen 28 Şubat iç ve dışta yaşanan olayların bir ürünüdür.

28 Şubat sürecinde cumhuriyet tarihinde ilk kez İslâmcı bir partinin beklenmedik bir şekilde (RP) rekor düzeyde oy almış olması rejim kaygısıyla iç ve dış dinamikleri harekete geçirmiştir. İç dinamikler içerisinde laik siyasal sistemin sürekliliğinden yana olan ordu ve medyanın Refahyol koalisyonunu yıpratma girişimlerini teşvik eden temel etkenin RP mensuplarının laiklik ile örtüşmeyen faaliyetleri olduğu ileri sürülebilir. Bu süreçte ülke içinde ve dışında cumhuriyetin temel değerleri ve Batılılaşma ile bağdaşmayan olayların (Susurluk skandalı, Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine iftar yemeği, Kudüs etkinliği, Taksim'e cami projesi, Aczimendi tarikatının eylemleri, muhafazakâr Anadolu sermayesinin güçlenmesi, Müslüman ülkelerle iş birliğinin geliştirilmesi vb.) vuku bulması ve bunların medyanın gündemini meşgul etmesi Refahyol koalisyonunun meşruiyetini sorgulamayı beraberinde getirmiştir. 28 Şubat sürecinde “İslâm”, “Müslüman” kavramının yerine yoğunlukla “şeriat” ve “şeriatçı”, “irticacı” kavramlarının kullanılmış olması Türk siyasal hayatında daha önce pek tartışılmamış konuları gündeme getirmiştir. Son kertede ekonomik ilişkilerden bağımsız düşünülemez 28 Şubat sürecini şeriat sisteminden yana olmayanların (laikler) şeriat yanlısı olanları (siyasal İslâmcıları) bastırma ya da pasifize etme hareketi ve kurgusu olarak okumak mümkündür.

Kaynakça

- Akpınar, H. (2001). *28 Şubat postmodern darbenin öyküsü*. Ümit Yayıncılık.
- Akşener, M. (2012). 28 Şubat'ta orduyu İstanbul dükalığı tetikledi. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat süreklilik ve kopuş cilt 1: Ne Oldu?* (s. 127-149) içinde. Pınar Yayınları.
- Aljazeera TURK (2013, Aralık 27). Kronoloji: 28 Şubat'a giden yol. <https://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-28-subata-giden-yol>
- Anadolu Ajansı (2012, Nisan 16). Aczimendilerden 28 Şubat eylemi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/aczimendilerden-28-subat-eylemi/372924>
- Anayasa Mahkemesi (1998). Anayasa Mahkemesi kararı. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>
- Arpacı, I. ve Baharççek, A. (2017). Milli Görüş partilerinin programlarının dış politika analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(İktisat Özel Sayısı), 115-126.
- Aydın, M. (2012). Darbecilikte son perde: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat cilt III ne değişti?* (s. 57-75) içinde. Pınar Yayınları.
- Bakan, S. ve Çimen, H. (2018). Türk siyasi değişiminde Anadolu burjuvazisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 32-58.
- Balcı, M. (2012). 28 Şubat daha çok ekonomik baskı yoluyla halkın ve iktidarın sindirildiği bir darbe sürecidir. A. Babacan (Ed.). *Bin yılın sonu 28 Şubat cilt 2* (s. 45-61) içinde. Pınar Yayınları.
- Baltacı, A. Y. (2023, Kasım 3). Türkiye'de siyaset-mafya-devlet ilişkilerinin sembolü olan Susurluk kazası 27 sene önce bugün yaşandı. <https://onedio.com/haber/turkiye-de-siyaset-mafya-devlet-iliskilerinin-sembolu-olan-susurluk-kazasi-27-sene-once-bugun-yasandi-1182929>
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat bir müdahalenin güncesi*. İletişim Yayınları.
- BBC News Türkçe (2017, Aralık 21). 28 Şubat sürecinde neler yaşandı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42439633>
- BBC News Türkçe (2022, Kasım 3). Abdullah Çatlı: Susurluk skandalı nedir, 3 Kasım 1996'daki trafik kazasının ardından neler yaşandı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57230730>
- Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012). *Son darbe 28 Şubat*. Doğan Kitap Yayınevi.
- Bolat, Ö. (1996). Başbakan Necmettin Erbakan'ın Doğu Asya gezisi ve MÜSİAD'ın Bosna-Hersek gezisi raporu. https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma-raporlari/pdf/dogu_asya_ve_bosna_hersek_gezi_raporu.pdf
- Bostancı, N. (2012). Tarihi arka planıyla 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat süreklilik ve kopuş cilt 3 ne değişti?* (s. 77-89) içinde. Pınar Yayınları.
- Bozkır, V. (2002, Nisan 3). Türkiye ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi-ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa#>
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat sonrası İslâmî elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Cömert, Y. Z. (2008, Ocak 28). Neydi o sürekli aydınlık için bir dakika karanlık?. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusuf-ziya-comert/neydi-o-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik-9051>
- Cumhuriyet (2011, Şubat 28). '28 Şubat'ın üzerinden 14 yıl geçti. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/28-subatin-ustunden-14-yil-gecti-225858>
- Cumhuriyet (2021, Ağustos 19). 28 Şubat nedir? 28 Şubat sürecinde ne olmuştu? <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/28-subat-nedir-28-subat-surecinde-ne-olmustu-1861827>
- Çelik, H. (2017). Darbelerin dünyanın değişik ülkelerindeki gelişme süreci ve kronolojisi. H. Çomak, ve N. Sağiroğlu (Ed.), *Türk siyasal hayatında hukuk devletinin kurumlarına ve anayasal sisteme yönelik girişimler* (s. 39-56) içinde. Beta Yayıncılık.

- Çelik, N. (2003). *28 Şubat ve irtica tehdidi*. Sinemis Yayınları.
- Çetin, H. (2016). *Türk siyasal hayatında krizler, kahramanlar ve hainler siyasal kaos ve 28 şubat dönemi: 1993-2003*. Orion Kitabevi.
- Demir, Ö. (2018). “Anadolu sermayesi” ya da “İslâmcı sermaye”. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce İslâmcılık* (s. 870-887) içinde. İletişim Yayınları.
- Dilaveroğlu, E. (2012). 28 Şubat süreci ve bir sivil toplum kuruluşu olarak TÜSİAD’ın sürece bakışı. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(3), 59-74.
- Diler, E. (2009). Çadıldaki krizi CIA raporu çıkardı. *Yeni Şafak*.
<https://www.yenisafak.com/gundem/cadirdaki-krizi-cia-raporu-cikardi-191324>
- Eğitim-Bir-Sen (2014). *Rakamlarla 28 Şubat raporu*.
<https://www.ebs.org.tr/storage/publication/w2c9SKDjBpjHsYdc2C9XKzy3awob0qTxpJLUW KvP.pdf>
- Erbil, Ö. (2001, Şubat 28). Bekir Yıldız artık bir müteahhit. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/the-others/bekir-yildiz-artik-muteahhit-5289176>
- Erdoğan, M. (2007). 28 Şubat Darbesi. *28 Şubat postmodern bir darbenin sosyal ve siyasal analizi* (s. 17-29). Birey Yayıncılık.
- Eren, A. (2003). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına göre Avrupa kamu düzeninde politik alanın sınırları ve “yeni kapalı politik alan”. *AÜEHFD*, VII(3-4), 209-262.
- Eren, V. ve Kahraman, Ö. F. (2017). Darbe neden olur’u yeniden düşünmek: 15 Temmuz darbe girişimi üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 12(31), 103-124.
- Ergin, S. (1997, Ağustos 23). Tarikat iftari bardağı taşırdı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/tarikat-iftari-bardagi-tasirdi-39260952>
- Erman, T. (2013). Küresel ve yerel dinamikler altında ‘Anadolu Kaplanları’ kentleri. *İdealkent*, 8, 50-73.
- Gencer, B. (2023, Şubat 28). Büyük resmin içinde 28 Şubat. *Milat*.
<https://milatgazetesi.com/haber/buyuk-resmin-icinde-28-subat-2485/>
- Göle, N. (2011). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. Metis Yayınları.
- Gürkan, H. (2011). *28 Şubat sürecinin Türk eğitim sistemine etkileri ve iktidar-muhalefet partilerinin tutumu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Gürses, E. (2012). *28 Şubat demokrasi ters şeritte*. Şule Yayınları.
- Haber Türk (2023, Mart 13). D8 nedir, ülkeleri hangileridir? D-8 forumu ne demek.
<https://www.haberturk.com/d8-nedir-ulkeleri-hangileridir-d-8-forumu-ne-demek-hteg-3522483>
- Haber7.com (2006, Nisan 7). Şevket Kazan’dan 28 Şubat itirafları.
<https://www.haber7.com/siyaset/haber/148862-sevket-kazandan-28-subat-itiraflari>
- Hürriyet (2021, Mayıs 28). Son dakika... Cumhurbaşkanı Erdoğan 27 yıl önce Taksim Camii’ne işaret etmişti. <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-27-yil-once-taksim-camiini-isaret-etmisti-41820137>
- Independent Türkçe (2020, Nisan 27). Asiltürk, Erdoğan ile yaptığı bir İran gezisini anlattı: Kasım Süleymani’nin gözlerinden yaşlar aktı.
<https://www.indyurk.com/node/170086/asilturk-erdogan-ile-yapti-c4%B1%C4%9F%C4%B1-bir-iran-gezisini-anlattı>
- Işık, M. (2018). *28 Şubat postmodern darbe sürecinde rol oynayan aktörler hakkında bir değerlendirme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Işık, M. (2019). 28 Şubat süreci hakkındaki iddialar ve AK Parti’nin sürecin hukuki düzenlemelerini dönüştürme çabası. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 122-135.

- Işık, M. (2023a). *Türk siyasal hayatında 28 Şubat süreci: Kavramlar, olaylar, aktörler*. Özgür Yayınları.
- Işık, M. (2023b). 28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi arka planı üzerine notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 25(44), 364-377.
- Işık, M. (2023c). *Dünyada ve Türkiye’de muhafazakârlık*. Astana Yayınları.
- Işık, M. (2023d). *1980 sonrası dönemde Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin evrimi (1980-2001)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- İhtiyaroğlu, U. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yaklaşımı ve Refah Partisi kapatma kararı özelinde din ve vicdan hürriyeti. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(1), 331-363.
- İnce, E. (2014, Aralık 15). Faksyla yayılan çağrı: sürekli aydınlık için bir dakika karanlık. <https://bianet.org/haber/faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik-160561>
- Karabulut, R. (2017). Günümüz dünyasından D-8’e yeniden bir bakış. *Turkish Studies*, 12(8), 417-434.
- Karahan, H. ve Karagöl, E. T. (2014). Post-Modern ekonomik darbe girişimleri: Gezi ve 17 Aralık süreci. *SETA PERSPEKTİF*, 26.
- Karlık, S. R. ve Tosun, Ö. (2000). Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye’nin AB’ne tam üyeliği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 205-222.
- Kaya, Ö. (2021). Taksim meydanına cami: ‘Bölgeye İslâmî mühür’. <https://tarihdergi.com/taksim-meydanina-cami-bolgeye-islami-muhur/>
- Kazan, Ş. (2014). *28 Şubat: Postmodern bir darbenin anatomisi*. MGV Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2021, Mayıs 28). İstanbul’un 160 yıllık hayali Taksim Camii. (Haber: İsa Tatlıcan). *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/05/28/istanbulun-160-yillik-hayali-taksim-camii>
- Likoğlu, H. (2023, Mart 29). “İrtica PKK’dan daha büyük bir tehlikedir”. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/huseyin-likoglu/irtica-pkkdan-daha-buyuk-bir-tehlikedir-4518951>
- Menek, A. (2016). 28 Şubat: Postmodern darbe. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 2, 138-149.
- Milliyet (1997a, Ocak 11). Tartışılan iftar yemeği. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/tartisilan-iftar-yemegi-5389678>
- Milliyet (1997b, Aralık 25). Erbakan’ın iftar savunması gündemde. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erbakanin-iftar-savunmasi-gundemde-5368272> adresinden 03.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Milliyet (1997c, Şubat 17). Kazan’a istifa çağrısı. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kazana-istifa-cagrisi-5387215>
- Milliyet (1997d, Ocak 8). Resmen Demokrat Türkiye Partisi. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/resmen-demokrat-turkiye-partisi-5389888>
- Milliyet (1998, Şubat 23). Demokrasiyi yıkacaklardı. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demokrasiyi-yikacaklardi-5361061>
- Miş, N. (2021, Mart 2). 28 Şubat destekçileri bugün neredeler? <https://www.setav.org/28-subat-destekcileri-bugun-neredeler/>
- NTV (2012, Nisan 16). Aczimendilerden 28 Şubat eylemi. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/aczimendilerden-28-subat-eylemi,V0Ij4p45N0aEZtItop2Tvg>
- Özdemir, T. E. (2019, Şubat 28). Müslüm Gündüz’den 28 Şubat açıklaması: Biz, FETÖ gibi hainlik yapmadık. *Yeni Şafak*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/muslum-gunduzden-28-subat-aciklamasi-biz-feto-gibi-hainlik-yapmadik-635189.html>

- Özer, A. K. (2007). 28 Şubat yahut devlet neyin muhafızdır?. *Anlayış*, 45, 56-57.
- Özgan, A. (2008). *28 Şubat sürecinin siyasal açıdan neden ve sonuçları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi.
- Özipek, B. B. (2018). 28 Şubat ve İslâmcılar. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye siyasi düşünce İslâmcılık* (s. 640-652) içinde. İletişim Yayınları.
- Özkan, B. (2021, Mayıs 28). Taksim'e yapılacak ve bugün açılacak cami birçok yeniliği barındırıyor. *Anadolu Ajansı*. <https://aa.com.tr/tr/turkiye/taksim-yapilan-ve-bugun-acilacak-cami-bircok-yeniligi-barindiriyor/2256717>
- Özkök, E. (2011, Şubat 23). Sahi o gün çadırdaki neler olmuştu. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/sahi-o-gun-cadirda-neler-olmustu-17096108>
- Öztürk, U. C. ve Cevher, E. (2015). 10 kaplan gücünde KOBİ'ler mi? Soyu tehlikede işletmeler mi?: Anadolu kaplanlarının dünü ve bugünü. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 190-202.
- Polat, F. (2012, Şubat 29). 'Demokrasiye balans ayarı yaptık'. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/24118/demokrasiye-balans-ayari-yaptik>
- Resmi Gazete (1998, Şubat 22). Anayasa Mahkemesi kararları. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf>
- Sabah (1997, Ocak 03). Refahiyol Hükümeti için kritik günler. <https://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/03/f07.html>
- Sabah (2011, Şubat 26). 28 Şubat. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/28-subat,YIRCPfKuyUrLDjXe9mK9g>
- Sabah (2023, Şubat 27). Türkiye tarihinin kara lekesi 28 Şubat! Demokrasiye 'balans ayarı'nın üzerinden 26 yıl geçti. <https://www.sabah.com.tr/galeri/gundem/turkiye-tarihinin-kara-lekesi-28-subat-demokrasiye-balans-ayarinin-uzerinden-26-yil-gecti>
- Saral, T. (2000). Helsinki kararı ve AB yolunda yöntem. *Mevzuat Dergisi*, 3(5). <https://www.mevzuatdergisi.com/2000/01a/01.htm>
- Sezer Şanlı, A. (2022). Bir yurttaş protestosu olarak sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 23-45.
- Tatlıyer, M. (2018). 28 Şubat ekonomisi: Kamunun yağmalanması ve Erbakan'ın iktisat politikası. *Ülkede Ahval*.
- Tosun, M. (2022, Mart 1). 28 Şubat 'Postmodern darbe'sinin üzerinden 25 yıl geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/28-subat/28-subat-postmodern-darbesinin-uzerinden-25-yil-gecti/2516611>
- TRT Haber (2023, Şubat 28). Demokrasiye vurulan darbe: 28 Şubat. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasiye-vurulan-darbe-28-subat-749435.html>
- Turan, O. (2012, Şubat 28). Askerin gazına gelip istifa ettik. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazidizileri/askerin-gazina-gelip-istifa-ettik-369827>
- Türk Dil Kurumu (2023). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?q=darbe&aranan=>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] (2012). Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutlarıyla araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması raporu, Cilt II, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2782/ss376_c2.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). Gelişen sekiz ülke (D-8) teşkilatı. <https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-d-8.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.). Gelişen sekiz ülke (D-8). <https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-132159/gelisen-sekiz-ulke-d-8.html>

- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). İnsan hakları bağlamında 28 Şubat darbesi raporu. https://tihek.gov.tr/upload/file_editor/2022/02/1646061729.pdf
- Ünay, S. (2018). "Postmodern" darbenin politik ekonomisi. *Kriter*, 2(1). <https://kriterdergi.com/dosya-28-subat-darbesi/postmodern-darbenin-politik-ekonomisi>
- Ünlü, F. (2016, Şubat 28). 28 Şubat'tan bir casusluk öyküsü. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/ferhat-unlu/2016/02/28/28-subattan-bir-casusluk-oykusu>
- Üzümcü, A. (2022). 28 Şubat süreci, e-muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ekonomi-politik analizi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 74-121.
- Vatan (2023, Kasım 9). Aczimendi tarikatı nedir, Aczimendi tarikatı lideri Müslüm Gündüz kimdir? Aczimendiler ne demek? <https://www.gazetevatan.com/gundem/aczmendi-tarikati-nedir-aczmendi-tarikati-lideri-muslum-gunduz-kimdir-aczmendiler-ne-demek-2117751>
- Yeni Akit (2022, Haziran 30). 30 Haziran 1997: ANASOL-D Hükümetinin kurulması. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/30-haziran-1997-anasol-d-hukümetinin-kurulmasi-1669742.html>
- Yeni Şafak (2012, Nisan 13). 28 Şubat'a balans ayarı. <https://www.yenisafak.com/gundem/28-subata-balans-ayari-377753>
- Yılmaz, N. (2012). Bir postmodern darbe portresi: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu: 28 Şubat süreklilik ve kopuş* (s. 211-237) içinde. Pınar Yayınları.
- Yılmaz, Ö. ve Karakaş, G. (2012, Kasım 8). 28 Şubat Darbesi bana karşı yapıldı. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/28-subat-darbesi-bana-karsi-yapildi-1623624>
- Yiğit, A., Yiğit, Ö., Göknar, Ş., Tekin, C., Karaman, Y., Daşkın, Y. ve Avcı, M. (2023). 28 Şubat postmodern darbe süreci ve etkilerinin değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(6), 2139-2157.
- Yüksel, E. (2004). *Medya güvenlik kurulu: 28 Şubat sürecinde medya, MGK ve siyaset bağlantısı*. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. Saner, Çev.). İletişim Yayınları.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.